

Р.В. Каламаж

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

В статті окреслюються основні методичні положення стосовно поняття індивідуального стилю діяльності в контексті їх застосування у професійній підготовці юристів. Наводяться результати дослідження стильових проявів студентів-юристів при виконанні різних професійних ролей у процесі ділової гри.

Наголошується на взаємозв'язку проблематики формування професійної Я-концепції та індивідуального стилю діяльності.

Ключові слова: *індивідуальний стиль діяльності, стиль суддівства, професійна Я-концепція, самооцінка, мотивація.*

Якість професійної підготовки юристів значною мірою пов'язана з врахуванням специфіки професійної діяльності, її вимог до професійно важливих якостей і здібностей особистості, а також з врахуванням індивідуальності майбутнього професіонала. У зв'язку з цим важливо

звернути увагу на роботи, в яких зроблено спробу висвітлити процес засвоєння діяльності з позицій стильових відмінностей, оскільки термін «стиль» використовується для позначення взаємовідношень об'єктивних вимог діяльності та властивостей індивідуальності, визначає індивідуальну своєрідність поєднання дій, що призводять до досягнення цілі та високих результатів.

Попри значну розробленість поняття індивідуального стилю діяльності у вітчизняній психології, цей феномен недостатньо вивчений у контексті юридичної професії. Таким чином **основними завданнями статті** є окреслити основні методичні положення стосовно поняття індивідуального стилю діяльності та проаналізувати можливості їх застосування у професійній підготовці юристів.

В радянській психології індивідуальний стиль діяльності переважно розумівся як:

- обумовлена типологічними особливостями стійка система способів, яка складається у людини, що прагне до найкращого здійснення даної діяльності [7];

- сукупність загальних та особливих способів роботи, що дозволяють максимально використовувати цінні якості людини та компенсувати її недоліки [5];

- стійке поєднання мотиву діяльності; цілей, що проявляються в характері планування діяльності; способів її виконання; прийомів оцінки результатів діяльності [6];

- індивідуально-типова своєрідність саморегуляції та реалізації довільної активності людини [8];

- особлива властивість індивідуальності, що характеризує специфіку форми взаємодії людини з дійсністю з врахуванням ефектів компенсаторності (збереження балансу індивідуальних властивостей), оптимальності (досягнення суб'єктом максимального об'єму інформації при мінімальних енергетичних та часових затратах), адаптивності (синхронність перебудови в зв'язку із змінами в середовищі) та результативності (міра відповідності поведінки людини вимогам задачі) [9].

Як бачимо, індивідуальний стиль детермінований перш за все вимогами діяльності, в якій він формується, однак не можна недооцінювати ролі особистісних властивостей, мотивації, цілепокладання, особливостей здійснення саморегуляції.

Проведене опитування студентів Національного університету «Острозька академія», що навчаються за фахом юриста щодо розуміння сутності індивідуального стилю професійної діяльності засвідчило, що студенти молодших курсів найчастіше ототожнюють його сутність з ідеальним образом юриста як фахівця, що володіє глибокими правовими знаннями та високими моральними якостями. В судженнях студентів старших курсів, навпаки, частіше зустрічається думка про

зовнішній прояв його індивідуальності (вміння вирішувати справи, вміння спілкуватися, вміння досягати мети, вміння впливати на людей тощо).

Важливим методичним положенням стосовно індивідуального стилю діяльності є наголос на тому, що його засвоєння відбувається за наявності зони невизначеності. Згідно з теорією інтегральної індивідуальності вона виникає на проміжних ланках діяльності, коли ще існує набір різноманітних варіантів, шляхів досягнення загального напрямку діяльності. Зона невизначеності обумовлюється тим, що одні й ті ж об'єктивні вимоги діяльності можуть здійснюватися за допомогою різних проміжних цілей, дій, операцій, а також тим, що суб'єкт, орієнтуючись в об'єктивних вимогах, може обирати цілі, дії, операції, що відповідають його індивідуальним особливостям [3].

Чи можна говорити про наявність зони невизначеності стосовно вимог юридичної діяльності? З цього приводу слід звернути увагу на наукову публікацію литовських вчених Г. Валіцкаса, В. Юстицкіса, присвячену дослідженню відповідності поведінки суддів вимогам процедурної справедливості [2]. Як відомо, розгляд будь-якого питання в суді відбувається у відповідності із строго регламентованими процедурами кримінального, цивільного, господарського та адміністративного процесу. Ці процедури встановлюють, які обставини мають відношення до справи, як повинні бути виявлені та досліджені докази, які права і обов'язки сторін тощо. Однак така строга процесуальна регламентованість не означає відсутності зони невизначеності для формування конкретних індивідуальних стилів діяльності суддів. Зокрема вищезгадані автори виділяють два аспекти діяльності суддів, пов'язані із стильовими проявами. По-перше, це успішність діяльності суду по формуванню у учасників судового процесу суб'єктивного відчуття справедливості засобами процедур, встановлених процесуальним законом, відповідно до яких розглядається і вирішується справа. По-друге, це поведінка, яку закон ніяк не регламентує або регламентує лише в загальних рисах. Наприклад, процесуальний закон багатьох країн встановлює обов'язок судді роз'яснювати підсудним їх права, однак залишає на розгляд самого судді, якими словами й наскільки детально це робити, як і в якій мірі контролювати ступінь розуміння підсудним того, що йому пояснюють. Вчені констатують, що «відсутність суворої регламентації поведінки дозволяє суддям вести себе по-різному, що в свою чергу, створює умови для різних стилів суддівства [там само, с. 97]». Дослідниками було виявлено п'ять стилів суддівства за їх відповідністю вимогам процедурної справедливості: антипроцедурний стиль; непроцедурний стиль; стиль середньої відповідності; стиль хорошої відповідності; стиль дуже хорошої відповідності.

При цьому зроблено дуже важливий висновок, що певний стиль суддівства більш тісно пов'язаний із особистістю судді, а не з особливостями розглядуваної справи [там само, с. 101–103].

Таким чином, бачимо, що формування індивідуального стилю діяльності фахівця-юриста є досить актуальною проблемою. На нашу думку, під час вузівської професіоналізації вона повинна вирішуватися комплексно, разом із задачами формування професійної Я-концепції студентів-юристів. Такий підхід наголошує саме на особистісному аспекті проблеми індивідуального стилю діяльності, й звертає увагу на такі детермінанти стилю як структура мотивації, ціннісних орієнтацій, цілепокладання, особливості саморегуляції. Як справедливо зазначає І. Шкуратова, «ступінь прояву індивідуальних особливостей особистості в конкретному поведінковому акті чи діяльності прямо обумовлений її залученістю в те, що вона робить. Чим сильнішою є мотивація діяльності, тим більше проявляється індивідуальність [10]».

Іншим важливим методичним положенням при вивченні індивідуального стилю діяльності є констатування його *системоутворюючої функції* (він поєднує в єдине ціле індивідні та особистісні властивості) та *компенсаторної функції* (він допомагає людині опиратися на свої сильні сторони в процесі виконання діяльності) [9, с. 18].

Як зазначає Є.П.Ільїн, «психофізіологічний аспект питання про компенсації полягає у з'ясуванні, за рахунок чого люди з різними властивостями, здібностями й якостями досягають однакової продуктивності діяльності [4]». Говорячи про компенсації в діяльнісному плані, коли йдеться про однакову ефективність людей з різними здібностями в одному й тому ж виді діяльності, вчений називає такі види компенсації: а) недостатність здібностей компенсується набутими знаннями та вміннями; б) недостатньо виражені здібності компенсуються за рахунок формування типового стилю діяльності; в) недостатній розвиток однієї здібності компенсується іншою, більш розвинутою та не пов'язаною з першою здібністю; г) недостатньо виражена одна здібність компенсується іншою сильно вираженою здібністю, що знаходиться з першою в компенсаторних відношеннях.

Як сильні сторони в професійній діяльності юриста можна розглядати професійно важливі якості та здібності, тобто можна виявляти зв'язок стильових характеристик з цими властивостями. Якщо ці зв'язки достатньо високі є підстави робити висновок, що відмінності в способах виконання діяльності є стилями даної діяльності. Однак тут треба мати на увазі, що не завжди особистісні прояви є стилем. Як зазначає І. Шкуратова, єдиним надійним доказом приналежності дій до стилю є їх перенесення суб'єктом із ситуації в ситуацію та стабільність протягом довгого проміжку часу [9, с. 23].

В науковій літературі висловлюються думки щодо можливості виділення метапараметрів, які з одного боку є вимірами стилю людини, а з іншого описують формоутворюючі компоненти Я-концепції. Такі метапараметри описані в концепції стилю людини О. Лібіна. Це, зокрема [9]:

– інтенсивність-помірність, що характеризує енергетичний потенціал особистості, проявляючись у вигляді передумови активності, спрямованої на адаптацію, освоєння та перетворення оточуючої дійсності;

– стійкість-мінливість, що характеризує багатство репертуару поведінкових стратегій особистості у зв'язку з типом режиму життєдіяльності;

– широта-вузкість діапазону взаємодії, що проявляється в ступені артикульованості поведінки як наслідку диференційованості особистісної структури;

– включеність-дистантність особистості, що виступає як прояв міри автономності функціонування. «Включена до середовища» особистість спирається на зовнішнє джерело спонукання, «дистантна особистість» характеризується самодостатністю, нейтральним ставленням до зовнішніх референтних стимулів.

Також І. Шкуратова пропонує в структурі самооцінки й оцінок інших людей поряд із змістовною стороною (зміст оцінки, її позитивність та соціальна бажаність) та рівневою (адекватність і точність самооцінки) виділяти стильову сторону, що представляє оціночну стратегію індивіда через такі характеристики, як варіативність, екстремальність, амбівалентність. Вчена зазначає, що група стильових характеристик, на відміну від перших двох мало залежить від об'єкта оцінки й може претендувати на поняття оціночного стилю. Зокрема, варіативність соціальної перцепції визначалася за різноманітністю використовуваних градацій при оцінці психологічних властивостей за шкалами. Було з'ясовано, що якщо людина має стабільну самооцінку, варіативна в оцінці різних своїх якостей і мало ідентифікує себе з оточуючими, то дуже велика ймовірність того, що при оцінці інших людей вона буде поводитися так само. Цікаві результати дало співставлення цих особливостей сприйняття себе та інших людей з різними параметрами когнітивного стилю. Так, варіативність самооцінки та оцінки інших людей виявилася позитивно пов'язаною з полюсом полнезалежності та високою понятійною диференційованістю, причому з полнезалежністю виявилася більш тісно пов'язаною варіативність при оцінці інших людей, а з високою понятійною диференційованістю – варіативність самооцінки [10]. Ступінь диференційованості різних характеристик особистості може виражатися в ступені суб'єктивного зв'язку між ними при сприйнятті себе та інших людей. Якщо людина вважає, що жадні люди злі, чи навпаки, що всі злі люди жадні, то це значить, що він фактично не розрізняє ці особистісні характеристики. В контексті нашого дослідження означену проблему ми бачимо, наприклад, в небезпеці прояву суддею, слідчим, прокурором та ін. упередженості по відношенню до тієї чи іншої сторони, керування стереотипними судженнями (скажімо про представників тих чи інших соціальних груп, до яких належить хтось із сторін).

Виявлені стильові тенденції, на нашу думку, мають значні перспективи подальших прикладних досліджень стосовно сфери юридичної діяльності й застосування у професійній підготовці фахівців-юристів. Насамперед важливо звернути увагу на можливості особистісно-розвиваючого потенціалу навчальних дисциплін у процесі їх вивчення студентами. Наприклад, під час викладання такого курсу, як «Юридична психологія» окрім задач засвоєння програмного змісту дисципліни, вироблення відповідних вмінь та навичок, нами ставиться задача створення умов для розвитку таких позитивних особистісних характеристик, як більш диференційований образ свого «Я», підвищення самооцінки, посилення внутрішніх мотивацій, покращення емоційної рівноваги й, найголовніше, розвиток такого механізму пізнавальної діяльності, як рефлексія. Адже саме цей феномен у першу чергу визначає індивідуальний стиль особистості в будь-якій професії, в тому числі й в юридичній. Для виконання означених задач використовуються насамперед активні методи навчання, які дозволяють закладати основи для майбутнього формування індивідуального стилю діяльності.

Зокрема, під час навчальної ділової гри «Судова промова» нами було проведене експериментальне дослідження особливостей стильових проявів студентів, що виконували ролі «прокурора» та «адвоката».

Незалежною змінною була поведінка «прокурора» та «адвоката» по здійсненню переконуючого впливу на аудиторію («арбітрів» (аналог судді, присяжних) та «публіки» в залі суду), а також зміст їх промов відповідно до обраної фабули справи. Учасниками були студенти 5-го курсу правничого факультету Національного університету «Острозька академія».

Залежною змінною в цьому дослідженні була оцінка «арбітрів» стосовно сформованості у них внутрішнього переконання в обґрунтованості та законності обвинувачення, а також стосовно впливу на їх позицію захисної промови. «Публіка» оцінювала здійснений на неї моральний та правовий вплив ораторів, суб'єктивні відчуття справедливості розгляду справи в означеній частині судового засідання. Аудиторія оцінювала також майстерність «прокурорів» і «адвокатів» у виконанні такої важливої структурної частини судової промови як характеристика особистості підсудного/підзахисного. Зокрема, якість виконання завдання здійснювалося за такими спільними вимогами для «прокурорів» і «адвокатів»:

1. Психологічна характеристика особистості підсудного побудована з дотриманням правил достатності, вибірковості, орієнтації на загальну структуру особистості, орієнтації на професійну завдання.

2. Особистісна характеристика підсудного охоплює основні соціально значущі якості особистості (спрямованість: ціннісні орієнтації,

ієрархія стійких мотивів; характер: ставлення до себе, оточення, праці, вольові риси характеру, особистісні акцентуації, особливості емоційної сфери; дефекти соціальної адаптації).

Крім того якість *характеристики особистості підсудного* в судовій промові «прокурора» оцінювалась за такими критеріями:

- утримується від упереджених думок при проголошенні психологічних характеристики підсудного;

- уникає однобічності в оцінці особистісних якостей підсудного та образу його людської гідності;

- утримується від непомірно широких узагальнень відносно негативних якостей особистості підсудного;

- аналізує якості особистості підсудного, що обумовили злочин і виявилися в його вчиненні;

- висвітлює можливі перспективи подальшої ресоціалізації особистості (особливо у справах неповнолітніх);

- психологічна характеристика підсудного допомагає суду глибше пізнати його особистість.

Критеріями оцінювання якості виконання завдання *аналізу особистісних особливостей та мотивів учинення діяння підзахисним* в судовій промові адвоката були:

- розкриває глибину зв'язків між життєвою лінією підсудного і злочином, показує якою мірою морально-психологічні риси особистості підсудного характеризують його життєву орієнтацію, його інтереси і бажання;

- розкриває внутрішній механізм злочину, його мотивацію: трагічний збіг обставин; відповідь на загрозу життю, образу; виник спонтанно як афективна реакція на акумульовані образи, багаторічні приниження; був свідомо спланований обвинуваченням тощо;

- розкриває стосунки між обвинуваченим і потерпілим: знайомі чи ні, дружні стосунки чи ворожі, чи мали місце провокуючі дії потерпілого тощо;

- коректність використання біографічних даних, особливостей індивідуального розвитку (сім'я, школа, друзі, матеріальні умови і соціальні обставини життя тощо) для більш глибокого розуміння судом причин деформації особистості підсудного, однак не для уникнення підсудним відповідальності;

- висвітлює можливі перспективи подальшої ресоціалізації особистості (особливо у справах неповнолітніх).

Як з'ясувалося, саме в частині аналізу особистості підсудного/ підзахисного, вимоги до якої регламентуються законом лише в загальних рисах, проявилися найбільші відмінності між виконанням студентами відповідних ролей: від формального зачитування характеристик до всебічного та об'єктивного аналізу особистісних особливостей, способу життя підсудного до вчинення злочину,

позитивних моментів його біографії, особливостей поведінки, що можуть позначитися на пом'якшенні відповідальності тощо. Також «арбітри» і «публіка» найчастіше наголошували на потенціалі переконуючого впливу саме цієї частини судової промови.

Досить непростою задачею для студентів, що виконували роль «прокурорів», було витримати стиль судової промови у чіткій відповідності до її призначення – здійснення обвинувачення від імені держави й разом з тим уникнути обвинувального ухилу, однобічності в оцінці особистісних якостей, схематизму, повчання, а також неповноти у вищлененні соціально значимих якостей особистості.

Як справедливо зазначає В.Бедь, «психологічна особливість судової промови адвоката-захисника полягає в тому, що вона проголошується після виступу прокурора. Під враженням його промови аудиторія одержала вже цілком визначену установку, у неї сформувалася визначена оціночна позиція. Промова адвоката-захисника повинна бути настільки переконливою, аргументованою й емоційною, щоб можна було зламати сформовану соціально-психологічну установку в суддів і інших учасників процесу [1, с. 287]». Як показала ділова гра, проблематичним для виконавців ролей «адвоката» виявилось вміння встановити баланс між переконливістю й аргументованістю та емоційністю. Спостерігалися значні індивідуальні відмінності у стилі виконання студентами цього завдання: від емоційно та риторично бідних виступів до емоційно насичених, з використанням красномовства, образних порівнянь, та навіть сперечанням з прокурором. Ми умовно назвали ці стилі: індиферентний, самопрезентації, збалансований, атакуючий. Природно, що стилі судових виступів, продемонстровані студентами під час ділової гри, ми не можемо розглядати як стилі індивідуальної діяльності, оскільки, як було сказано вище, тільки перенесення дій із ситуації до ситуації, їх стабільність протягом тривалого проміжку часу може слугувати доказом існування стилю. Однак, звертає на себе увагу зв'язок стильових поведінкових проявів та стильових характеристик особистості у студентів, що проявили індиферентний та атакуючий стиль судової промови. Зокрема, для студентів з атакуючим стилем притаманний переважно такий спосіб вирішення конфлікту за сіткою К.Томаса, як суперництво, а з індиферентним стилем – уникання.

Ще одним фактором, що враховується нами в дослідженні, був когнітивний стиль полезалежність/полenezалежність. Ролі «прокурорів» та «адвокатів» були рівномірним чином розподілені серед студентів з різнополюсними параметрами названого когнітивного стилю. Як з'ясувалося, однакової ефективності досягали і полезалежні, і полenezалежні студенти. За оцінками «арбітрів» і «публіки» полenezалежним студентам краще вдавалося структурувати свій виступ, наводити чітку аргументацію, однак вони менше уваги приділяли

контактуванню з аудиторією, як правило, не намагалися встановити з нею психологічний контакт. Полезалежні студенти краще оперували засобами судової риторики, використовували образні вислови і порівняння, більше уваги приділяли встановленню контакту з аудиторією, однак їх аргументація була менш структурованою та чіткою.

Таким чином, формування основ індивідуального стилю діяльності майбутніх юристів є важливою задачею їх професійної підготовки у вузі. Професійну Я-концепцію можна розглядати в якості важливої передумови спрямованого формування індивідуального стилю діяльності, а з іншого боку в компонентах Я-концепції можна виділяти стильові характеристики, які повинні стати предметом особистісної рефлексії студентів як специфічної форми пізнавально-орієнтувальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. – К., 2000. – 376 с.
2. Валицкас Г., Юстицкис В. Соответствие поведения судей требованиям процедурной справедливости (на примере литовского судопроизводства) // Психологический журнал, 2006. – Т.27. – № 4. – с.95–105.
3. Дорфман Л.Я. Индивидуальный эмоциональный стиль // Вопросы психологи. – 1989. – № 5. – с.88–96.
4. Ильин Е.П. Успешность деятельности, компенсации и компенсаторные отношения // Вопросы психологи. – 1983. – № 5. – с.95–99.
5. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности. Казань, 1969. – 287 с.
6. Маркова А.К., Никонова А.Я. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя // Вопросы психологи. – 1987. – № 5. – с.40–48.
7. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. М., 1986. – 256 с.
8. Моросанова В.И., Аронова Е.А. Самосознание и саморегуляция поведения. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 213 с.
9. Стиль человека: психологический анализ. – М.: Смысл, 1998. – 309 с.
10. Шкуратова І.П. Когнитивный стиль и общение. – Ростов-на-Дону.: Изд-во Ростовского пед.ун-та, 1994. – 156 с.

Fundamental methodical basics of the term of an individual style of performance in the context of its application in the professional preparation of lawyers have been outlined. Results of researching the stylistic display

of the law students who executed different professional roles in the process of a business game have been presented in the article.

The interconnection between the issues of forming a professional I-Concept and an individual style of performance has been emphasized.

Key words: *individual style of performance, style of judging, professional I-Concept, self-esteem, motivation.*

О.Д. Карнюхіна

РОЛЬ САМОРОЗКРИТТЯ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті висвітлено основні теоретичні погляди щодо змісту поняття саморозкриття, його роль у становленні особистості в ранньому юнацькому віці.

Ключові слова: *саморозкриття, розвиток особистості, ранній юнацький вік.*

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку України на шляху її інтеграції в європейське співтовариство обумовлюють необхідність формування у підростаючого покоління із суперечливих оцінок, думок, подій конструктивних самоустановок. Людина повинна усвідомлювати свої інтереси, репрезентуючи їх оточуючим, розкриваючи їх суспільну цінність та духовний вимір – здійснювати саморозкриття. Саме це буде сприяти особистісному зростанню молоді та суспільному прогресу нашої держави.

Одним із напрямків вивчення даної проблеми виступає дослідження особливостей саморозкриття як соціальної установки, що проявляється у передачі інформації про себе у відповідності з реальною ситуацією. Сенситивним для становлення саморозкриття як психічного утворення виступає ранній юнацький вік: головне завдання цього етапу життя полягає в інтеграції взаємовиключних самоустановок з конструктивною спрямованістю. У залежності від розкриття себе, відбуваються кардинальні життєві вибори юнаків та дівчат (професійна підготовка, вибір друзів, супутника життя та ін.), що певною мірою впливає на життєві успіхи у дорослому житті.

Ранній юнацький вік є сприятливим для утворення і позитивних, і негативних самоустановок як стійкого елемента життєвої перспективи. В цьому віці інтенсивно розбудовується інтимна сфера (дружба, кохання), осмислюється специфіка особистісних і професійних стосунків. Тому розробка проблеми психологічних особливостей саморозкриття в юнацькому віці набуває особливої наукової й практичної актуальності.